

TOLNAI GÁBOR

RADNÓTI MIKLÓS

ÉS A FELSZABADULÁS ELŐTTI SZOCIALISTA IRODALMUNK EGYES KÉRDÉSEI

Aki a két világháború közti magyar irodalom folyóiratait és újságjait tanulmányozza, s csupán az ottani szereplés, vagy írókra való hivatkozások alapján tenne kísérletet az egykorú haladó és szocialista irodalom történelmi és esztétikai jelentőségének értékelésére, aligha jutna el a történeti valóságnak megfelelő következtetésekhez. Hiszen még a világirodalmi csúcsok mértékével mérhető József Attila is a peremén fulladozott a hazai irodalmi életnek! De élhetett-e másként a Horthy-fasizmus idejében a haladó, a baloldali magyar író, a haladó és baloldali irodalom? Ezekben az évtizedekben nemcsak a hivatalos, konzervatív folyóiratok álltak szemben a szocialista irodalommal, hanem a félhivatalosan elfogadott *Nyugat* és más polgári folyóiratok hasábjai is elvétve nyíltak meg számára, s hogyha megnyíltak, akkor is csak egyes, politikailag korántsem reprezentatív művei részére. Ahogy a város pereme kívül esett a Horthy-kori társadalmi és politikai élet határain, kirekesztődött a hivatalos és félhivatalos irodalmi élethől az az irodalom is, ami a periféria betöréséért, a város peremének jogaiért, hatalomra jutásáért vívta csatáját.

Valóságnak megfelelő képet csak olyan módon alkothatunk felszabadulás előtti irodalmunkról — felszabadulás előtti szocialista irodalmunkról — ha szem előtt tartjuk, hogy a Horthy-kor világában is két kultúra élt egymás mellett; a hatalmon levő, konzerválódott, reakciós régi és a hatalom bástyáinak övezetéből kirekesztett, jövőért harcoló új. Az alakuló jövő irodalmának nem lehetett a Horthy-fasizmus idején széles sodrású, egységes felvonulása, következetes térnyerése. De hogyha megvizsgáljuk a két világháború közti irodalmunkat, az irodalom állomásait és rétegeit, lehetetlen meg nem állapítani, hogy egyszer élesebben, másszor halványabban, de mindig jelen vannak azoknak az íróknak, költőknek és művészeknek a csoportjai, akik az illegális párt szavára hallgatnak közvetlenül, vagy akiket közvetve érint meg a szervezkedő újnak az ereje. Vannak periódusok, amikor a szocializmusért harcoló írók szövetségesek csoportjait sorakoztatják maguk mellé, ezek azok a fejlődési szakaszok, midőn a munkásmozgalom jelentős erővel rendelkezik. Máskor, a munkásmozgalom gyengeségének, a fasizmus erősödésének idején, a szövetségesek csoportjai leválnak, jobbra tolódnak. A marxista irodalom-

történésznek azonban éppen az a feladata, hogy a kor irodalmi életében felfedezze a felcsillanó újnak a ragyogását és minden egyes szakaszban jelenlevő mécseseit. Irodalomtörténetírásunk új értékrendjében azoknak az irodalmi alkotásoknak a sorát kell e korszakban fő iránynak tekinteni, amelyek — egyik periódusban élesebben, a másikban halványabban, de — jelenünk, felszabadulás utáni szocialista irodalmunk irányába mutatnak előre; szület-
tek legyen ezek a munkák a Horthy-Magyarország határain belül, emigrációban a Szovjetunióban, a szomszédos országokban vagy nyugaton.

A felszabadulás után hosszú időn keresztül, elemzéseink nem ezeket az elveket tartották szem előtt. Irodalmi életünkben — a fordulat évéig — az 1945 előtti stílustörekvések megpróbálták fenntartani retrográddá vált törekvéseiket; a régi irányok folyóiratai maguk is működtek tovább. Jó ideig arra sem törekedtünk, hogy átütő erejű ideológiai-esztétikai harcot folytassunk az elavult polgári irányzatok ellen. A polgári és kispolgári ideológiákban gyökerező dekadens stílusirányokat igazában később sem győztük le, inkább csak elhallgattattuk. Így az irodalomtörténetírás sem formálta át gyökeresen a felszabadulás előtti közelmúltról tovább élő régi nézeteket. Nem azt mondom, hogy nem történt ezen a téren semmi. Hiszen József Attilának az életműve például méltó helyére került nagy hagyományaink sorában. A szocialista irodalmi örökség egészét azonban nem tártuk fel, s következőleg, a két világháború közti polgári irodalom alakjainak többségét inkább csak degradáltuk, de nem helyeztük őket el a történelmileg helyes értékrendben. A közelmúlt irodalomtörténetének ez a tisztázatlansága hátráltatta a felszabadulás utáni szocialista irodalmunk fejlődését is.

József Attila — ismétlem — méltó helyére került nagy hagyományaink sorában. De még az ő értékelése kapcsán is voltak olyan momentumok, amelyek zavarták szocialista irodalmi múltunk egészének helyes értelmezését és vele együtt felszabadulás utáni irodalmunk egészséges továbbfejlődését. József Attilát klasszikusaink közé emeltük, de ugyanakkor azt hirdettük, hogy irodalmunk fejlődésének fő vonala a Petőfié, s Ady, az utána következő József Attilával, a műveltség szélesebb területén Bartókkal és Derkovits Gyulával, csupán mellékvonala a magyar irodalom, a magyar műveltség történetének. Az előzőekkel összefüggésben úgy vélekedtünk, hogy az új magyar költészetnek nem a közvetlen elődöt, József Attilát, hanem a múlt századi klasszikust, Petőfi Sándort, a festőknek nem Derkovitsot, hanem Munkácsyt, a muzikusoknak pedig Bartók helyett Erkel Ferencet kell folytatnia. Amit kimondva — hivatalos nyilatkozatokban is — hangoztattunk József Attiláról és Derkovitsról, kimondatlanul, a mindennapi művelődési politika gyakorlatában vonatkozott felszabadulás előtti egész szocialista irodalmunkra és műveltségünkre.

E nem csekély károkat előidéző felfogás létrejötté több okra vezethető vissza. Előljáróban csupán egy tényezőre utalunk: a felszabadulás utáni

művelődési politika kialakítóinak — RÉVAI JÓZSEFRE gondolok elsősorban — úgy tetszett, hogy a szocialista irodalomnak és művészetnek a demokratikus kifejezőeszközök iránti törekvéséhez a XIX. századi realizmus nyújtja a leg-szebb példákat, s nem a két világháború közti szocialista irányú irodalom, amelynek — az adott társadalmi és politikai helyzetből szükségszerűen következett — nem egy szakasza, nem egy képviselője modernista kifejező-eszközöket is alkalmazott. Így ahelyett, hogy a szocialista irodalmi örökségünk egészének folytatására hívtuk volna fel a figyelmet, kritizálva a benne megnyilatkozó, folytatásra nem alkalmas, korhoz tapadó mulandót, lényegében a fürdővízzel kiöntöttük a gyereket, elvetettük egy olyan szakaszát fejlődésünknek, amelyre büszkén kellett volna hivatkozni, mint harcaink közvetlen előzményeire.

József Attila értékelésével kapcsolatos helytelen nézeteket az utóbbi időben megcáfoltuk, kiigazítottuk. Mindenki előtt világos már, hogy amit ő alkotott, mai költészetünknek legnagyobb, és legközvetlenebb öröksége. A felszabadulás előtti szocialista irodalom és művészet egész örökségének értékelése terén azonban még bőven vannak tennivalók. Hisz József Attila mellett a „többiek” művének feldolgozása (talán csak Radnóti Miklós költészetének elemzése történt meg), valamint a folyamat egészének a feltárása szinte napjainkig elmaradt. A feldolgozás elvi szempontjai is csak a legutóbbi időben merültek fel, PÁNDI PÁL és SZABOLCSI MIKLÓS írásaiban. A „hazai” szocialista örökséghez hasonlóan nem elemeztük, nem értékeltük a Tanácsköztársaság bukása után külföldi száműzetésbe kényszerült íróink alkotásait sem. Műveiket kiadtuk, de nem jelöltük meg helyüket irodalmunk fejlődésében, sőt irodalomtörténetünknek ezt a jelentős fejezetét, nem csekély lekezeléssel „emigrációs irodalom”-nak neveztük. Így következhetett be például az a szomorú helyzet, hogy halála után, összes műve köteteinek sorozatos megjelenése kapcsán döbrent csak rá a közvélemény Gábor Andor életművének nagy jelentőségére.

*

A Tanácsköztársaság bukásától a felszabadulásig eltelt évtizedekben, azokban a periódusokban, midőn a munkásmozgalom erős volt, a mozgalom ereje érezhetővé vált egész irodalmi életünkben. Ezekben az esztendőknél az illegális párt magához tudta ragadni az ingadozó elemeket is, a népi írókat ugyanúgy, mint más haladó írókat és művészeket.

A Tudományos Akadémia *Irodalomtörténeti Intézetének* a „népi” írókról szóló, pártdokumentummal kapcsolatos vitáján SZABOLCSI MIKLÓS három ilyen periódust jelölt meg. SZABOLCSI vázlatos rajza csekély kiigazítással kiinduló pontja lehet a mi vizsgálódásainknak is. Az első ilyen időszakasz SZABOLCSI szerint 1929-től 1931-ig tart. Ekkor, a későbbi népies mozgalom

legjobbjai éppen úgy, mint a majdani kommunista írók, valamint az utóbb baloldali polgári irányba tartók egy része, többé-kevésbé egyöntetűen az illegális párt köré tömörült. Ez volt az az idő, amikor nemcsak a fiatal József Attila, és a már jelentős írói múltú Nagy Lajos, hanem Illyés Gyula, Kodolányi János, Erdélyi József, a *Százszázalék* utódai, az akkor induló *Forrás* és *Front*, Csehszlovákiában a Fábry Zoltán szerkesztette *Az út* és Romániában a Gaál Gábor-féle *Korunk* című folyóirat olyan tömörülést alkottak, ami a baloldali polgári irodalomtól kiterjedt a kommunista irodalomig. Ekkor jön létre Csehszlovákiában a *Sarlós-mozgalom*, Romániában az *Erdélyi fiatalok*-, Magyarországon pedig a *Szegedi Fiatalok-mozgalma*. Ebben az időben már kritikusi és publicisztikai működést folytat Bálint György és ezzel az időszakokkal esik egybe a fiatal Radnóti Miklós költői fejlődésének első korszaka.

A második periódus, amikor az illegális párt befolyására a baloldali tömörülés körvonalai ugyancsak jelentkeztek, az 1935—38-as időkor. Most a párt legálisan megjelenő folyóiratában, a *Gondolat*-ban és a párt befolyására valamennyire a *Válasz*-ban is kialakulófélben volt a népiesek legjobbrait magába foglaló a kommunistákat is beleértett baloldali tábor. Ennek az időszaknak baloldali összefogása különleges szint nyer a párt népfront-politikájától. Bizonyára nem véletlen, hogy a későbbi népi írók legjobb alkotásai ekkor születnek meg.

A harmadik periódus, amikor ismét megvolt a lehetősége a baloldali tömörülésnek, az 1942-től 1944-ig terjedő időszak. Ezek azok az évek, midőn az illegális párt kezdeményezésére létrejött az antifasiszta egységszázad.

*

Tanulmányom keretei nem engedik meg, hogy mind a három periódust és a periódusokban megnyilatkozó jelenségeket teljes bőségükben megvizsgáljuk. (Ilyen fajta vizsgálódás monografikus feladatokat róna ránk.) Részletesebben — ezzel sem kimerítően — az első periódussal szeretnék foglalkozni. A második és a harmadik szakaszát a mozgalom és az irodalom összefüggéseinek csupán jelzések formájában érinthetem. Vizsgálódásunkhoz az illusztrációs anyagot más írókra, költőkre és művészekre történő utalások mellett — első sorban Radnóti Miklós költői pályája, életműve fogja nyújtani.

Az illegális párt befolyásáról — akár az első, akár a későbbi időszakokat vizsgáljuk — csak akkor alkothatunk teljes és sokrétű képet, hogyha figyelembe vesszük a műveltség egészét és nem csupán az irodalmat. Éppen ezért, midőn József Attilára gondolunk, gondolnunk kell Derkovits Gyulára is. Ha Radnótit emlegetjük, nem feledkezhetünk meg Dési Huber Istvánról. És a két művész mellett, akiket a felszabadulás előtti szocialista örökség tárgyalása során az utóbbi időben helyesen emlegetni szoktunk, ne feledkezzünk meg végre, s nagy tehetségének megfelelő hangsúllyal szóljunk a harmadik kommunista

képzőművészről, a szobrászról, Mészáros Istvánról is. Arról a művészről, akinek egyszerű, „tömondatszerű monumentalitása” egyaránt merített a népiből és a modernből. Aki legtöbbet talán Medgyessytől tanult. Arról a szobrászról, akinek művészetében a népi, a Medgyessy ihletés és a modern forma, fokról fokra mindjobban megtelik szocialista tartalommal. Az 1929-cel kezdődő periódusban az írók és költők mellett, már a művészek is egységben harcolnak a szocializmus ügyéért. Az illegális pártnak már költői, írói és művészei vannak, és tudatos kritikusa is, a mindmáig kellően nem értékelt Bálint György személyében, aki a kommunista költőkről, írókról, de a művészekről is, rendszeresen írt; minden fórumot felhasznált arra, hogy propagálja alkotásaikat.

A mozgalom erősödése megmutatkozik a 20-as évek végén még az olyan folyóirat hasábjain is, mint a *Nyugat*. Vitatkoznak az irodalomról, mint társadalmi produktumról. Pozitív kritikákat adnak ki kommunista írók műveiről. Illyés Gyula ekkor még szinte kivétel nélkül olyan könyvekről ír, amelyek a forradalom hangját szóltatják meg, akár nyíltan, akár az aesopusi nyelv áttételeivel. „... a háború utáni magyar költészet főinspirátora, *levegője* — írja Illyés egy helyt — mégis ez a szocializmus...” Ugyancsak tőle idézzük: „A levert és kipellengérezett forradalmak szelleme tovább él a föld alatt, verseskönyvekben üti fel a fejét és bomlik virággá. Annyira a levegőből, a talajból való ez az illat, hogy talán a költő maga nincs is tisztában vele, nem is keresi eredetét.” Még Babits is felfigyel — 1929-ben megjelent egyik cikkéből idézzük —, hogy vannak már a „proletár külvárosok jajá”-nak is énekesei a magyar irodalomban. Általános optimizmus hatja át a mozgalom ereje folytán ezekben az években az egész haladó magyar irodalmat. A Tanácsköztársaság bukását követő belső válsága nyomán Móricz Zsigmond is most talált magára; új optimizmussal telített: „... bennem az utolsó években — írja — valami csodálatos új magyar optimizmus sarjadt ki”.

Példák további sorát idézhetnénk, nem kommunista, haladó írók műveiből, a felvázolt kép vonásainak elmélyítésre. József Attilának, Nagy Lajosnak, és az illegális párt vonalában dolgozó más költőknek és íróknak a műveire felesleges hivatkozni, mivel közismertek ebben az időszakban létrejött alkotásaik. Nem érdektelen azonban idézni Kassákot, aki most írja az *Egy ember élete* első három kötete mellett, idillikussága ellenére is legjelentősebb, s leginkább pozitív prózai művét, az *Angyalföld* című regényét. A kommunista művészek közül is csupán Derkovits Gyula példáját említem. Már az egykorú kritika felfigyelt arra, hogy a 20-as évek végén Derkovits művészetét csupa derű hatja át. Az egykorú művészet-esztétikusok szerint Gauguin és Berény Róbert művészetének hatása kölcsönözte festményeinek a ragyogó derűt. Mi jól tudjuk, hogy Gauguin és Berény derűje, optimizmusa csak azért hathatott reá, mert újra felcsillantak szemei előtt — mint minden haladó és kommunista kortársa látóhatárán — a depressziós évtized után a forradalom új reményei.

A mozgalom erősödésének jeleit ismerhetjük fel végül abban is, hogy a hivatalos Magyarország most már megkísérli a forradalmi örökséget, a haladó hagyományokat konzervatív, reakciós célokra kisajátítani. Meghamisítva, ebben az időben kezdi elismerni Adyt a konzervatív kritika. Közvetlenül ezt az időszakot megelőzően, de nagyrészt ebben a periódusban jelennek meg Vajthó László, Makkai Sándor, Sik Sándor, valamint gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter Adyra vonatkozó cikkei és könyvei. Távoli áttétellel — úgy vélem — ide tartozik — a forradalomellenes polgári indításból származó Kosztolányi-féle *Ady-revizió*, Zsolt Béláék folyóiratában a *Toll*-ban.

*

Általános vizsgálódásaink nyomán illusztráljuk most már a 20-as évek végén mind nagyobb erőt sugárzó illegális pártnak a befolyását Radnóti Miklósnak ebben az időszakban induló pályájával, költészetével.

Már az első Radnóti-verseskötetben (*Pogány köszöntő*, 1930) jelen van a társadalmi valóság irányába való tapogatózás. Korai verseiben még elvont módon fogalmaz, de ennek ellenére felcsendülnek soraiban az osztályellentétek és a rendszer elleni tiltakozás. Ez a tiltakozás gyakran még nem több, mint a panasz hangja a szegénység, a kizsákmányoltak iránti rokonszenv, a velük való együttérzés. De van már olyan darabja e korai kötetének is, amely arról tanúskodik, hogy felismerte a munkásosztály igazát és már versben is képes kifejezni a felismert igazságot. Második kötetének (*Újmódi pádszorok éneke* 1931) anyagában mind jobban és jobban megragadja a korábbi elvont fogalmazás nyomán a valóságot. Ettől kezdve világosabbá, konkréttá válnak szavai; az ellentmondások, az osztályellentétek, a kizsákmányolás kifejezőjévé válik a költő. Verseiben feltűnik a munkanélküliség, a kizsákmányolt szegénység, valamint az egyke kérdésének nyomasztó gondja (*Keseredő* című vers). Vagy: nem az osztályharc kifejezése-e a *Szerelmes keseredő*, s nem a rendszerrel való szembenállásra, esendőrterrorral operáló uralkodóosztályra céloz-e a versnek e szakaszában?

Láthatod: gazdagok szusszanó
tálai fölött még mindig pára leng
és tiszta szavaddal, ahogyan itt állsz:
orv vadölők állnak így orozva
erdőknek szélén és fiatal életed
s kedvesedé, szép tilos nyúlként
csöndesen lóg az ujjad hegyén!

Vagy nem politikai mondanivalót fejez-e ki, ha semleges téma környezetében tűnik is fel a *Kedd éji groteszk*-nek e másfél sora: „... mert szél indul és porból tornyokat épít az útra ...” a szél különben jelképpé válik majd nála,

a forradalmasodó lehetőségek idején, amit mi sem fejez ki világosabban, mint a Szegeden, 1933-ban megjelent kötetének a címe: *Lábadozó szél*.

A *Lábadozó szél* című kötetében több éves keresés után már a kifejező-eszközök terén is egy mélyzengésű szocialista költő hangja csendül fel. A korábbi versek természeti képeiben megjelennek a kizsákmányolás, az osztályharc mind élesebbre rajzolt sziluettjei, többnyire költészetének kezdetétől meglevő aesopusi terminológiájával, de gyakran a dolgok nyílt néven nevezésével: „... szavaim messze kakastollak közt port verve menetelnek!” Majd a vers második és harmadik szakaszában teljes valójában jelen van az új, a forradalmasodó valóság kifejeződése:

Mondják, hogy virrad a gödrök
alján füvek' alatt csillogva
lesnek a tücskök, s napitta
pocsolyák helye lelkesedik
döngölő léptek után!

Talán vihar jön, mert
simul halasodva a borz víz,
széttette a csönd a lábát
az út fölött és harcos
zajokkal készül marakodni!

1932 elejétől írt versei egymást követve foglalnak állást a reakció gáztettei, a háborús uszítók ellen. Verset ír Farkas László proletárköltő haláláról, aki tbc-ben halt meg bécsi emigrációban. Állást foglal egy néger költő mellett, akit a Klu-Klux-Klan emberei New Yorkban meggyilkoltak. Verset ír a japánok Kína elleni támadásakor, a gyarmatosító háborúk ellen. És, hogyha nem is minden verse kiélezett politikai állásfoglalás, a szerelmes verseket, természeti és tájképeit, miniatűr darabjait egyaránt áthatja az az élményvilág, ami első verseitől kezdve kísérte, de kezdetben még nem tudta csiszolt eszközökkel kifejezni.

A *Lábadozó szél* című gyűjteménynek egyik jellemvonása, hogy a korábbi kötetek kisebb, gyakran miniatűr versei mellett mind nagyobb számmal ír terjedelmesebb alkotásokat és a groteszk helyett mind nagyobb szerephez jut költészetében a pátosz. A *Lábadozó szél* nagy újdonsága annak a pátosznak a kibontakozása, ami a későbbi Radnóti nagy alkotásainak jellemző vonása lesz.

Radnóti első három kötetében tanúi lehetünk az aesopusi nyelven kifejeződő szocialista tartalomnak. E három kötet verseinek, ha elkészítenők a szótárát, kiderülne, hogy nincsen olyan kifejezés, ami olyan sokat szerepelne verseiben, mint a „lázadás”, a „tüntetés”, a fasizmus rendőrterrorját jelképező

„szurony” és jelzőként a „piros”. Korai verseiben — ennek a periódusnak a verseiben — a pipacsok „tüntetnek”, az ég „szuronyos szellővel üzen”, a virágnak „piros tüze” van, és lehet-e minden jelképesége ellenére nyíltabb egy költő a Horthy-fasizmus idején, midőn így csattan egyik versének zárósora: „Pipacspirossal zendüljön a világ”. De, hogy bővítsük a példákat, az ilyen sor pontos kifejezője a költő világnézetének: „A fák vörös virágokat láznak éjjel...” Más versében: „... kék májusunk vörös orgonát dobál fiatal díszül kalapunkra”.

A munkásmozgalom 1929-cel kezdődő új fellendülésének és vele párhuzamosan két világháború közötti irodalmunknak ebben a szakaszában, a stílus, a kifejezőeszközök dolgában is új jelenségeket figyelhetünk meg. Felismerte a változást a *Korunk* című folyóirat kritikusa is, midőn Radnóti *Lábadozó szél* című verseskötetével foglalkozik. A bíráló a korábbi baloldali irodalom elemzésével indul: „A tömeget kihangsúlyozott többes számmal — írja — az erőt és cselekvőképességet hangossággal akarták pótolni. Hű kifejezője volt ez a költészet az ellenforradalom ütései között szenvedő ember lelkületének, aki a tömegekhez szólván, elsősorban önmagát biztatja. Természetes az, hogy ez a költészet fejlődésének egy pontjánál átesik a sajátmaga ellentétébe s egy halkabb, csendesebb, de megbízhatóbb irodalomká lesz, amelyen az élmény zománca fénylik.” A továbbiakban arról ír a *Korunk* kritikusa, hogy ebben a fejlődési szakaszban az írónak magának kell megformálni, egységbe forrasztani mondanivalóit, „formakészségének teherbíró képességével”. Végül Radnóti költészetére összpontosítva: „... egy nagy lelkiismeretességet, írói felelősségérzetet követelő egybevetés eredménye Radnóti Miklós új verskötete, a *Lábadozó szél*. Egy a proletárelét élményanyagával megterhelt költő birkózik itt a formával, amely nem akarja ezt az élményanyagot hordani, és birkózik élményanyagával, amely nem akar a forma keretei közé törni.”

Radnóti költészetének első szakasza, amelynek záróakkordja a *Lábadozó szél* című, 1933-ban kiadott kötet, lényegében egybeesik a hazai munkásmozgalom 1929-ben meginduló újra felfelé ívelésével. Ezekből a kötetekből árad az optimizmus, a jókedv, a vidámság. Ezekben a versekben határozottan kifejeződik a forradalmi változás utáni vágy, áthatja sorait a derűlátás, felcsillan a költő szemei előtt a forradalmi változás lehetősége.

A *Lábadozó szél* záróverse az *Ének a négerről, aki a városba ment* című hatalmas költemény. Radnóti első korszakának utolsó idejében kibontakozó patetikus hang-megütésű versek sorában is messze kiemelkedik ez a mű. Ballada-szerű költemény, a nagyváros világába került gyarmati néger tragédiájáról. Erőteljesen gazdag és finom képekkel ábrázol, tömör szakaszok követik egymást, sodró lendülettel. Radnótinak ez a verse — amelynek élményanyaga a párizsi gyarmatügyi kiállításra megy vissza — saját vágyait fejezi ki, az afrikai néger világára való áttétellel. Ma olvasva, az *Ének a négerről*, úgy hangzik, mint egy nagy epikus költemény előhangja:

Szervezkedtek és dárdákat vertek,
 dárdákkal dárdás sorsot fenyegettek ;
 s hogy meghalt a fa
 s ki kedvesét várta a fán — a lány ;
 bokrokban kígyók fütyörésztek és
 seregek nehéz szaga szállt :
 megindultak a néger proletárok.

Ez a Vörösmarty pátoszára emlékeztető, nagy lélegzetvételi költemény szinte napjaink felé mutat előre. Ha Radnóti Miklós élne, az előhang benyomását keltő verset folytathatná, tovább építhetné az afrikai négerek hőskölteményévé. Hiszen az utolsó évtizedben olyanná változott ez a „sötétbőrű táj”, mint valami kitörni akaró vulkán.

*

Radnóti költészetének első korszakát ugyanúgy a derű, az optimizmus, a forradalmi lendület hatja át, mint József Attila ez időbeli költészetét, Nagy Lajos prózáját vagy a fiatal Gelléri Andor Endre realista indulású novelláit. Azonban szembekerülnénk a történeti valósággal, ha nem fejeznénk ki azt is, hogy hasonló szemlélet áradt még ekkor a későbbi „népi” írók legjobbjainak alkotásaiból, elsősorban Illyés Gyulából, de többeken kívül Erdélyi József műveiből is. Kortársként mi nem láttunk annak idején még elvi különbséget — legfeljebb a különböző egyéniségek különbözőségét — egy József Attila, Illyés Gyula, Nagy Lajos, Erdélyi József és több más — nem sok esztendő múlva már jobboldali vizeken vitorlázó — író szemlélete között. Nemcsak, hogy nem láttunk különbséget a felsorolt és fel nem sorolt írók és költők között, hanem szemmel tartottuk, hogy hasonló gondolkozású alkotókként hatnak egymásra, egyik tanul a másik művészi megoldásaiból. Nem volt, nem is lehetett alapvető elvi, ideológiai különbség — legfeljebb részletekben — a később is következetesen szocialista írók, költők és pl. a között az Erdélyi József között, aki a *Fekete Körös* című versét közölte ebben az időben, vagy Illyés Gyula között, aki forradalmi módon fejezte ki ekkori lírájában a szegény-parasztság problematikáját. József Attila és Illyés most kéz a kézben haladnak egymás mellett, s a fiatal Radnóti pedig szívesen tanul a hat-hét évvel idősebb Illyéstől. Gyakran találkozunk verseiben az először Illyés lírájában szerepelt „fiatal” jelzővel, ami — a mai ifjúság talán már nem is érzi egykori jelentését — jelzője volt a jövőnek, a szocialista jövődöntőnek.

A későbbi népi írók csoportjában csak néhányan voltak, akik pályájuk kezdetétől kívül maradtak a szocializmus vonzókörén. Kiemelkedő író csak egy van közöttük : Németh László. Németh Lászlónak már ez időbeli írásai — szóljanak azok a régi magyar irodalomról, az öregebb és vele kortárs írókról vagy bármely kérdésről — harmadikutas szemlélet fejeződik ki. Ekkori

cikkeitől az ellenforradalom után kiadott Magyar Műhely című tanulmányáig lényegi eltérések nélkül, a harmadikutasság jellemzi Németh ideológiáját. József Attiláról ahányszor nyilatkozik, lekezelő hangon szól róla; harmadrangú (!) költőt lát benne. De még az osztályharcot feladta Kassákkal kapcsolatban is így fogalmaz: „Kassák tehetsége okosabb, mint szándékai. Aki egy osztály írója akart lenni, az élet írója lett.” Nem véletlen, hogy a munkásmozgalom e korszakbeli felfelé ívelésének végén Németh László lesz az, aki a *Tanú* című folyóiratában, nyugati polgári ideológusok példáját követve, megfogalmazza a maga harmadikutas, nacionalista ideológiáját, és utóbb megkísérli maga köré gyűjteni azokat a későbbi „népi” írókat, akik rövid idővel azelőtt még a forradalom útján jártak.

*

Az 1929-cel kezdődő periódus záró évszámát SZABOLCSI MIKLÓS 1931-ben jelöli meg. Véleményem szerint a periódus belenyúlik 1933-ba. Radnóti Miklós — mint láttuk — 1932-ben még következetesen pozitív verseket ír. Ha az ő költészetét figyeljük, a változás nem 1931-ben, hanem 1933-ban áll be. Optimizmusát ekkor fogja felváltani az elégikus, rezignált hang. De nemcsak az ő pályáján van így, ugyanezt tapasztalhatjuk József Attilánál, Nagy Lajosnál, Illyés Gyulánál és a kor irodalmának más képviselőinél. József Attila 1933-ban még nyílt forradalmi verseket ír, olyanokat, mint a *Búza*, *A város peremén*, *A tőkések hasznáról*, s csak ezután következik be nála is az elbizonytalanodás, a megdermedés. A hazai munkásmozgalom ereje az 1931 folyamán bekövetkezett vereségek ellenére nem csökken, újra magára talál, s még 1932-ben is teljes lendülettel támogatja a haladó írók törekvéseit. Csak 1933 folyamán változik meg a helyzet. Az illegális párt belső gyengeségei és elsősorban a munkásmozgalom nyugati veresége, a fasizmus győzelme s Magyarországon belül Gömbös hatalomrajutása nyomán megindul irodalmi életünkben a polarizáció. A baloldali irodalmi tömörülés kezd felbomlani; ki-ki politikai szilárdsága, ideológiai színvonala szerint a megfelelő helyre kerül. A radikális polgárok a szocializmussal szemben álló liberális antifasizmushoz, a népiesek egy része már ekkor a harmadikutas nacionalizmushoz.

A polarizáció persze nem történik meg egyik napról a másikra. A polgári radikálisoknál az eltolódás nagyon gyorsan világossá válik. A későbbi népiesek majdani jobbszárnyának jobbratolódása megindul. De Illyésnél — akkori művei tanúsítják — a jobbratolódás jelei még nem mutatkoznak. Sőt, az 1934-es Szovjetunióbeli utazása kapcsán írt *Oroszország* című könyve arról tanúskodik, hogy továbbra is kitart a szocializmus ügye mellett. Illyéssel szemben Nagy Lajos Szovjetunióbeli útijegyzetei ellenkező előjellel példázzák a helyzetet. Utaltunk már rá; a változás, az illegális párt erejének gyengülése nyomon követhető azoknál az íróknál is, akik következetesen kitartanak a szocializmus ügye mellett. Hogy ismét Radnóti példáját idézzük: a vál-

tozás az ő költészetében — megelégedetten írhatjuk le — nem idéz elő kiábrándulást a szocializmusból, de letagadhatatlanul maga után von bizonyosfajta megtorpanást, megdermedést, rezignáltságot. Ez a megtorpanás, ez a megdermedés, ez a rezignáltság 1933-ban jelentkezik Radnóti költészetében, *Mint a bika* című versében. Ebben a versben fejezi ki először egyéni sorsa feletti elkeseredését, ami a nehezedő évek során mind fokozottabb mértékben fog vissza-visszatérni lírájában, s már-már egyéni életének feladásáig jut el, de ugyanakkor kifejezi ez a vers a mozgalom győzelmébe vetett rendíthetetlen hitét is:

Úgy éltem életem mostanig, mint fiatal bika

:
:

Így küzdök én is és így esem el majd,
s okulásul késő koroknak csontjaim őrzi a táj.

1933 és 1934 a politikai és irodalmi életben a polarizáció időszaka. A gyöngék feladják a harcot, megalkusznak, behódnak, árulókká lesznek. Radnóti kortársai közül, azt hiszem, senki sem fejezett ki e jelenségekkel kapcsolatban olyan tántoríthatatlan éles állásfoglalást, mint ő. A versben, a *Kortárs útlevele* című versében nem általánosságban fogalmaz, nem az *árulókhoz* szól, hanem egyes számban fogalmaz; egy meghatározott figurára gondol, és mintegy ahhoz fordul megmásíthatatlan határozottságú ítélkezése. Ez adja szavainak különleges erejét, hevületét, feszültségét:

Ha ezt követed, élhetsz valahogy:
bólinthatsz meleg ételek fölött
és az esti csöndben leköpheted magad!

A vers azután nyer gyönyörű pátoszt, amidőn személyes vallomástételként megjelöli a költő a maga útját, lényege szerint azonosat azzal, amelyen József Attila jár közvetlenül előtte. Jól tudja, hogy aki a fasizmus idején ezt az utat választja, nem kaphat elismerést, nem érhet el sikereket; a szenvedés, a meghurcoltatás lehet csak osztályrésze. De azt is tudja, hogy alkotása fel fog csillanni a jövőben, műve példa lesz, hirdetni fogja emberi és költői értékeit. Radnóti tudja, mint ahogy tudták mindazok, akiket semmi átmeneti változás nem sodorhatott el a megtalált igazságtól, hogy csak két út lehetséges:

Vagy föllázadsz, mindezt ha nem tudod
és híredet most itt nem hirdetheti
semmise akkor és legelső fürdőd is —
hiába volt! Mert mocskol e kor. De
híred jövő fiatal korokon
vonul át égi fénynél fényesebben!

Gondold el ! hogyha lázadsz, jövődő
 fiatal koroknak embere hirdet
 pattogó hittet számot ad életedről :
 számot ad és fiának adja át
 emlékedet, hogy példakép, erős fa
 legyen, melyre rákúszhat a gyöngé növendék.

*

A népfrent-politika periódusa, az 1935-től 1938-ig eltelt időszak Radnóti költészetének is hatalmas mozgatójává válik. Lassan, fokozatosan érkezik el a népfrent-politika átéléséhez és kifejezéséhez. Mielőtt idáig érkezik, válságos éveken kell átesnie. A válság egyéni válság. A mozgalom jövőjére vonatkozóan sem most, sem később semminemű megtorpanás nem következik be költészetében. Egyéni sorsa feletti rezignáltság, ami *Mint a bika* című versében fejeződik ki először, szinte hónapról hónapra erősödik lírájában ; magányossági érzést vált ki, elkeseredéssé sűrűsödik. De az elkeseredés, a személyes keserűség nem egy versében maga is állásfoglalássá nemesedik az adott viszonyok ellen. Kell-e határozottabb véleménynyilvánítás a Radnótiénál, mint mikor elkeseredett szavakkal így fogalmaz 1935-ben :

Csak kígyó undoríthat tiszta fatörzset így,
 ha bőrét hagyja rajta, mint engem undorít
 e forduló világ és az ordas emberek.
 Virágszülőként kezdtem én el, de fegyverek
 között neveltek engem gyilkosok, s megszoktam
 rég a harcot itt és gyáván sosem futottam.

Gondoljuk el, micsoda válságban élt ugyanebben az időben az önmagával viaskodó József Attila? Aki a *Szép Szó* körében, ellentmondásai közepette is, hű maradt a marxizmusához. Az a költő, aki éppen ebben az időben, magányossági érzések közepette, a fájdalommal átitatott versek mellett, a népfrent-politikának, a szocialista hazafiságnak szószólója. A legnagyobb magyar versalkotások egyikére a *Hazámra* hivatkozunk csupán.

Radnóti magányossági érzése hasonló József Attiláéhoz. Hasonló tényezők idézik elő a magányt, váltják ki a rezignáltságot, és hasonló forrásokból táplálkozik mindkettőjükénél az alkotás új fellendülése, az egyéni keserűség világából a közösség távlatai felé. Mint az öregebb testvér mögött a fiatalabb ; egy lépéssel József Attila nyomában Radnóti költészetében is megjelennek a népfrent-politika új távlatai. 1937 nyarán rövid időt Párizsban tölt. Az 1937-es párizsi nyár a spanyol polgárháború második esztendejére esett. Abban a Párizsban, abban a Franciaországban tölt Radnóti egy hónapot,

ahol a népfrent-kormány van hatalmon, abban a Párizsban, amely a fasiszta Magyarország baloldali fiatalsága számára a szabad lélegzetvétel országa volt. A párizsi tartózkodás nyomán, 1937 őszén írta a *Federico García Lorca* című hatsoros remekét, amely a fasiszta cenzúra miatt nyomtatásban akkor nem jelenhetett meg:

Mert szeretett Hispánia
S versed mondták a szeretők —
mikor jöttek, mást mit is tehettek,
költő voltál — megöltek ők.
Harcát a nép most nélkülöd víjja
hej, Federico García!

Ez a hatsoros vers ismét csupa bizakodás a magányosság világában eltöltött esztendőök után. Most, a spanyol költő halála sem vált ki pesszimista hangokat belőle; dacosan, hetykén idézi Lorca nevét, mint mikor József Attila idézte versben a magáét: „hejh, burzsoá! hejh, proletár! én, József Attila itt vagyok!”

Még a párizsi nyáron írja Radnóti e korszakának legragyogóbb versét a *Hispánia, Hispánia*-t. Igaza volt Koczka Sándornak, midőn világirodalmi mértékkel mérve, a spanyol polgárháborúról írt versek legjobbjai között jelöli ki a helyét: „... a költő nem tételszerűen beszél a szabadságról, a proletár internacionalizmus nagy erejéről — írja Koczka. — A versben magyar költő szól, szavát a francia dolgozók énekébe fonva, a spanyol nép hősi harcáról. S talán senki sem fogalmazta meg oly művészi tömörséggel a fasiszta veszedelemre ráébredő népek közös aggodalmát, mint éppen ő.”

Madárfió se szól, az égből nap se tűz,
anyáknak nincsen már fia,
csupán véres folyóid futnak
tajtékosan, Hispánia!

De jönnek új hadak, ha kell a semmiből,
akár a vad forgószelek,
sebzett földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.

Népek kiáltják sorsodat, szabadság!
Ma délután is érted szállt az ének;
nehéz szavakkal harcod énekelték
az ázottarcú párizsi szegények.

A vers a kommunista párt folyóiratában, a *Gondolatban* jelenik meg első oldalon. Nagy visszhangot vált ki idehaza, de az emigrációban élő kom-

munisták körében is. Az 1937-es párizsi nyár, a francia dolgozók helytállása, a francia népfront és a spanyol polgárháború hosszú időn keresztül vissza-visszatérő élménye Radnótinak. Ha más önálló nagy vers nem is keletkezik ezekből az élményekből, de több versének jelzőiben, hasonlataiban éveken keresztül ott kísért tovább a népfront-élmény tüdőt, lelket, képzeletet tágitó mély lélegzetvétele.

*

Végül az utolsó periódus, az illegális párt harcának 1942-ben kezdődő, s már a felszabadulásba beletorkolló szakasza. Hallottunk régebben olyan hangokat, a sematikus irodalom-magyarázatok idején, hogy Radnóti pályájának utolsó öt-hat esztendejében, amikor legragyogóbb verseit írja, a szocializmusnak nincs kifejeződése lírájában. Bizonyos, hogy a költő szemei előtt ezekben az években mind komorabb képek jelennek meg. A világ elsötétül, kevesbedik szavaiban a derű, de még 1944-ben, amikor kétségbeesett versei mindjobban felgyülemlenek, írt reménykedő verseket is; a kétségbeesett *Töredék* mellett, a hízó *Majálist*. És a 40-es években, midőn a *Magyar Munkaközösség*, a *Történelmi Emlékbizottság*, Táncsics és Kossuth sírjának megkoszorúzása, az 1942-es március 15-i felvonulás, Hont Ferenc rendezte gyűjtőerejű antifasiszta szavalóestek, maguk is éreztetik az illegális párt ismét feltörő erejét, Radnóti költészetében a remények újra fellángolnak „az ifjú régi tetőkre...” Ez időben írt verseiben most már a legmagasabbra érkezett költő hangján szól a szocialista líra. Ha elemezzük ennek az időszaknak a darabjait, az ellenállás, az antifasizmus, a szocialista hazafiság állandó jelenlétét ismerhetjük fel. Ekkor ezt a harcot kellett vívni, ekkor ez a tematika volt íratlanul is előírva a szocialista költő számára; hiszen az antifasiszta egységfront jelszava lobogott az illegális párt zászlaján is. Radnóti szocializmusba vetett hite — ismételjük — a személyes bizonytalanságok és elbizonytalanodás ellenére nem szűnt meg a 40-es években sem. Csupán a hangszerelés módosult, csupán az áttételeknek kellett a fasizmus szorítója alatt még fokozottabban érvényesülni verseiben és más tematikát kívánt az adott helyzet, mint 1929-től 1933-ig, s mást, mint 1935 és 1938 között. Olyan mértékű áttételekre, jelképrendszerre volt most szükség, hogy fokozottan ne a szavak nyílt jelentése, hanem azoknak sejtető ereje emelje magasra a zászlót, amit utolsó pillanatáig a kezében tartott. Mert hiszen, ha nem forradalmi vers, micsoda a *Száll a tavasz?* Mi cseng az izgatott pátoszú vers utolsó négy sorában? Ha nem felhívás, mozgósítás?

Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok éles
hangon, tajtékzó kutya zengj, csapkodd a habot hal!
rázd a sörényed ló! bömbölj bika, ríj patak ágya!
ébredj már aluvó!

A vers dátuma 1942. április 11. Mögötte az 1942 óta megindult függetlenségi mozgalom, közvetlen háttérében 1942 felemelő, harcok március tizenötödikéje.

*

Ha nem is volt terünk arra, hogy részletesebben elemezzük a 35-től 38-ig, valamint az 1942-vel kezdődő periódusát az illegális párt munkája nyomán gazdagon fejlődő, haladó magyar irodalomnak, még két kérdést — Radnóti példájára való utaláson túl — érinteni szeretnénk.

1935 és 1938 között a népfront-politika idején — már szó volt róla — a polarizáció az irodalomban is jórészt bekövetkezett. 1935-ben indul meg a *Szép Szó*, Németh László *Tanú*-jának néhány évfolyama után pedig a *Válasz*. De mégsem lehet azt állítani, a későbbi népi írók egészéről — erről is szoltunk —, hogy szembeállnának már a szocializmussal. Például Illyés Gyula kiemelkedő, pozitív műveket alkot ekkor, de Veres Péter és Szabó Pál pályájában sem tekinthető még ez az időszak negatív periódusnak, ha Erdélyi, Kodolányi és mások már el is kanyarodtak messze jobbra a korábbi időszakban tanúsított baloldali magatartásuktól. A népfront-politikának a népi írók balszárnyára is előrevivő hatása van. Bár jegyezzük meg — részletes elemzés nélkül —, hogy még a balszárny képviselői között is, a népfront-politikának általuk való helytelen értelmezése következtében, mind nagyobb teret nyernek a nacionalizmus elemei, hogy majd az évtized végén és a 40-es évek elejétől kezdve, többségüknél ez a nacionalizmus már Szovjetunió és szocializmus ellenességgé alakuljon át.

Érintsük még azt a kérdést, milyen módon tudta a *Szép Szó* köre magához vonzani József Attilát? Az az írói kör, amelynek tagjai szembeszálltak a szocializmussal és szemléletüket a kozmopolitizmus jellemezte. Azt a József Attilát, aki vívódásai ellenére is, haláláig hű maradt a szocializmushoz.

Válságos korszaka volt ez a költőnek. A válságos korszak értelmezésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni szubjektív kérdéseket sem. József Attila magányában, elhagyatottságában, vívódásai közepette megbecsülést, támogatást talált ebben a körben; a *Szép Szó* körül csoportosult polgári írók megbecsülték, támogatták, egyszerűen azon oknál fogva, hogy az ő nevével hitelesíteni óhajtották mozgalmukat, mert a költő neve zászlóul „árúvédjegy”-nek kellett a maguk számára. Hogy József Attilában micsoda újabb belső vívódásokat idéz elő majd ez a támogatás, ez a „megbecsülés”, arról a kortársak sokat tudnak beszélni. A kérdést persze nem lehet csupán szubjektív tényezőkkel megmagyarázni. Egy fiatal irodalomtörténész nem régen felfedezett egy interjút, amelyet a *Brassói Lapok* munkatársa folytatott ez időben József Attilával. Az újságírónak a költőhöz intézett kérdései között szerepelt a *Szép Szó* probléma is. József Attila válaszában arról szolt, hogy — vannak közös nézetek közte és a folyóirat szerkesztői között. — Mik voltak

ezek a közös nézetek? Nem kétséges, hogy az egyik az *antifasizmus*, a másik pedig az *antinacionalizmus* volt. József Attila és a *Szép Szó* viszonyának részletesebb elemzése során egyéb kérdésekről is szólnunk kellene, de az elvek síkján csupán az antifasizmus és az antinacionalizmus volt a közös a szocialista költő és a polgári radikális írók között.

Még csak annyit, hogy a *Szép Szó*-val kapcsolatban Radnóti Miklós következetesebb volt József Attilánál. A két költő barátsága, ami az öregebb testvér és a fiatalabb testvér viszonyára emlékeztetett — Radnóti felesége szokta helyesen így jellemezni kettejük kapcsolatát — a *Szép Szó* kérdése körül elhidegült. És jól emlékszem, a Szegedi Fiatalok köréből a *Szép Szó* egyik szerkesztőjévé lett Gáspár Zoltánnal is súlyos vitái voltak Radnótinak, a barátság megszakításának határáig.

*

PÁNDI PÁL néhány hónappal ezelőtt a *Népszabadság*-ban foglalkozott a két világháború közti szocialista irodalmunk kérdésével. Cikkének ezt a címet adta: *Elsüllyedt irodalom?* A cím jogos volt, és ugyanakkor megszégyenítő tényeket foglalt magában mindnyájunk, marxista irodalomtörténészek számára. Személyes élményből indul ki a cikk, egy vidéki tanítóval folytatott beszélgetésből: „... az a szegény József Attila olyan egy szál egyedül volt a magyar irodalomban...” — mondja a tanító. Egyedül volt, egyedül van a köztudatban, mert mi csupán József Attiláról és mellette jóformán csak Radnóti Miklósról beszéltünk megfelelő hangsúllyal azon írók és költők közül, akik a Horthy-időben rendkívül nehéz körülmények között harcoltak a szocializmusért, a mi jelenünkért.

Kétségtelen része van ennek az irodalomnak az elsüllyedésében a korábbi kulturális politikának és annak, hogy az illegális mozgalom éppen azon szakaszainak némelyikére borult homály, amelyekben megerősödött a kommunista költészet, amelyekben meg voltak a baloldali irodalmi tábor kibontakozásának a lehetőségei. Még nagyobb része van a két világháború közti szocialista irodalom elsüllyedésében annak, hogy még marxista irodalomtörténetírásunkban is élnek a maradványai a ki nem irtott polgári ítéleteknek és nézeteknek. Szocialista irodalmi örökségünk elhanyagolásáért azonban mindennél és mindenkinél súlyosabb felelősség terheli személy szerint LUKÁCS GYÖRGYÖT.

LUKÁCS GYÖRGYÖT, midőn hazatért a felszabadult Magyarországra, rendkívüli megbecsülés és tisztelet övezte. Az új marxista irodalomtörténészeknek és kritikusoknak ő lett a példaképe. De nemcsak az elméleti emberekre gyakorolt hatást, az írókra és az irodalmi életre is. Lukács látóköréből pedig kívül esett úgy a szovjet irodalom, mint ahogy ugyancsak kiestek a nyugati kapitalista országokban megvalósult szocialista realista eredmények, néhány német író kivételével. Lukácsnak a szocialista realista irodalommal kapcsolatos

tartózkodó magatartása valósággal sugározta az új magyar irodalomtörténet-írás számára a hazai szocialista irodalmi örökség lebecsülését, mellőzését. Szomorú tanulság, hogy azok a magyar írók, akiket Lukács a felszabadulás után portált, akikre támaszkodott, kivétel nélkül az ellenforradalom előkészítői között szerepeltek. És szomorúan igaz az is, hogy az öntudatos proletárirókat és költőket — akik viszont az ellenforradalom előtt és alatt is megmutatták a szocializmushoz való hűségüket — emigrációból való hazatérése pillanatától valami arisztokratikus „színvonal igényel” — ahogy Pesten mondani szokták — „összecsomagolt”. És végül az a LUKÁCS GYÖRGY, akinek műveit egy tucatnál több nyelven olvasták, s ugyanakkor még illusztrációs példaként sem emlegette esztétikai nézetei kapcsán a magyar irodalom nagyjait, a vele együtt emigrációban élt kommunista írókról és költőkről úgy nyilatkozott, hogy nem alkothatnak jelentőset, mivel nem ismerik a magyarországi viszonyokat.

A feladat, ami szocialista irodalmi örökségünk feltárása terén irodalomtörténészeink előtt áll, nem könnyű. Munkájuk során le kell győzniök a polgári irodalomtörténetírás előítéleteit, beidegződéseit. Fel kell számolniok a dogmatizmus fekete-fehér színekkel dolgozó, a marxista irodalomtörténeti analízissel ellenkező maradványait. És legfőképpen meg kell küzdeniök a revizionizmussal, elsősorban LUKÁCS GYÖRGY irodalomszemléletének a marxista irodalomtörténetírásunkban mélyen gyökeret vert vonásaival. Olyan írókat és költőket kell megfelelő elemzéssel bevinni a köztudatba, akiknek egy része a szélesebb közvélemény számára valóban „elsüllyedt irodalom”, de akiknek a művében rövidebb vagy hosszabb, többnyire nagyon is rövid, derékbatört pályájuk során uralkodó vonás volt az osztályhűség. Csak neveket említek, s nem is teljes névsort. Lukács Lászlót, a költőt, akinek válogatott versei csak az utóbbi időben jelentek meg. Salamon Ernőt, a romániai magyar költőt, valamint Forgács Lászlót, Zsigmond Edét, Berkó Sándort, Vető Miklóst, és a névsort folytathatnám tovább.

És végül az ún. „emigrációs irodalom”. A magyar történelemben nem először lehetett volna beszélni „emigrációs irodalomról”. De vajon eszébe jutott-e valaha valakinek, hogy Mikes Kelemen szépprózájáról írjon, mint „emigrációs irodalomról”? Pedig Mikes műve — XVIII. századi irodalmunk nagy kárára — az író életében nem gyakorolhatott hatást irodalmunk fejlődésére. A két világháború között emigrációba kényszerült irodalom pedig támasza, segítője volt a Horthy-korban dolgozó haladó, szocialista íróknak, költőknek és minden szabadságra vágyó embernek. Személyes emlékekről beszélhetnénk, hogy mit jelentett számunkra ifjúságunkban Illés Béla Tanácsköztársaságról szóló regénye, az *Ég a Tisza*. És szólhatnánk arról is, hogy milyen tanulságokkal járt a Horthy-kor szellemi zavartkeltése idején Bölöni *Igazi Adyja*. Gergely Sándor regényeit még a későbbi „népi” írók is terjesztették a 30-as évek elején a parasztság körében. És kérdezem: meg lehet-e fejlődő

szocialista irodalmunk az emigráció írói, Balázs Béla, Barta Lajos, Barta Sándor, Gábor Andor, Gergely Sándor, Hidas Antal, Illés Béla, Karikás Frigyes, Komját Aladár, Lengyel József, Zalka Máté és a többiek életművének megfelelő értékelése, elemzése, szocialista örökségünkbe való elhelyezése nélkül? Azon írók értékelése nélkül, akik elsőnek valósítják meg irodalmunkban a pártmunkás és író egységét, akik a mozgalom harcaiban személyesen vettek részt, hiteles krónikásai a párt legális és illegális küzdelmeinek.

Tudom, mindazok, amikről az utóbbiakban írtam, egyeseket aggodalommal töltenek el. Aggodalmuk eloszlatására idézek PÁNDI PÁL cikkéből néhány mondatot, amelyekkel magam is egyetérték: „... a két világháború közti szocialista irodalom hangsúlyozása nem jelentheti azt, hogy ezzel semmisnek nyilvánítjuk akár a Nyugat két világháború közti alkotó nagyjainak történeti jelentőségét, akár kisemmiznénk a népies írók tévelygésük ellenére is meglevő történelmi jelentőségét. Az irodalomtörténész azonban lássa az egészet, és az egészből emelje ki, értékelje jelentőségéhez méltóan a felénk mutató újat, a körülményekből következő gyengeségekkel együtt, és ne úgy értékeljen, hogy valami öncélú esztétikum szemszögéből Babitshoz vagy Kosztolányihoz mérje őket, hanem mérje a fejlődő időhöz.”

A felszabadulás utáni első évtizedben nem egyszer volt szó arról, hogy mikor veszi kezdetét a hazai szocialista realista irodalom? Hasonló viták folytak más népi demokráciákban is, például Romániában. A szócsaták többnyire helytelen vágányon futottak, mivel a kezdeti dátumot a felszabadulás utáni évek egyikével vagy másikkal jelölték meg. Az ilyen magyarázatokat olyan végig nem gondolt elképzelés támasztotta alá, mintha a felszabadulásnak, a szovjet hadsereg által történt felszabadításunknak nem lettek volna bázisai Magyarországon. Mintha 1919-ben nem Magyarországon született volna meg a világon a második tanács hatalom! Mintha a Tanácsköztársaság bukása után nem lett volna hazánkban illegális párt! És minthogyha 1919 előtt nem lett volna már Magyarországon munkásmozgalom! A szocialista irodalmunk kezdeteit nekünk vissza kell vezetni a múltba, párhuzamba állítva a hazai munkásmozgalom történetével! Mi a múlttal nem a múltért, hanem a jelenért és a jövőért foglalkozunk. A jelen és a jövőbeli szocialista realista irodalmunk fejlődéséért szükséges, hogy feltárjuk a hagyományainkat, fel dolgozzuk a szocialista irodalmi örökséget.

Minden jövőt építő, haladó mozgalom kutatta, kereste és feltárta múltjának, harcainak előzményeit. Az előzmények feltárásával nekünk is segítenünk kell a szocializmusért folyó harcunkat! Ismeretes, hogy az öreg Kossuth Lajos felháborodottan tiltakozott olaszországi emigrációjából a klerikális reakciónak Martinovitsék mozgalmát meghamisító, meggyalázó magyarázatai ellen. Büszkén hivatkozott arra, hogy ők, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc katonái, elődjeknek tekintették, és munkájukhoz erőforrást kaptak az első magyar köztársasági mozgalom mártírjaitól.

A mi elődeink között is felsorakoznak mártírok, fasiszta golyóktól meggyilkolt írók, költők és művészek. Két világháború közti irodalmunkból az ő működésük, az idehaza és külföldi emigrációban dolgozott írók és költők működése az előremutató. A mi számunkra ők, az illegális párt tagjaiként vagy a párt harcaival magukat párttagság nélkül is azonosító költők, írók és művészek egyengették leghatásosabban az utat. Őket tekintjük elődeinknek, úgy nézünk feléjük, ahogy 1848—49 harcosai nézhettek a jakobinusmozgalom mártírjai, száműzetést és börtönt viselt hősei felé.